

Θέμα 2: Διαπολιτισμικός διάλογος

Βοηθήματα διδασκαλίας και μάθησης

Βουλγαρία

Τρία πρόσωπα της ενσωμάτωσης:

Τούρκοι, Roma και μουσουλμάνοι βουλγαρικής προέλευσης

Από: *Dimitar Denkov*

1 Αρχικές παρατηρήσεις σχετικά με τη χρήση των λέξεων

1.1 Ενσωμάτωση

Καταρχήν πρέπει να καταστεί σαφές τι σημαίνει ενσωμάτωση μιας κοινωνικής ομάδας μέσα σε μια πλειονοτική κοινωνία. Συγκεκριμένα, πρέπει να διαφοροποιηθεί εάν η λέξη ενσωμάτωση:

- α) περιλαμβάνει στόχους, δηλ. περιεχόμενο που πρέπει να υπάρχει, π.χ.:
- Η πλήρης ενσωμάτωση πρέπει να προσφέρει ισότητα ευκαιριών στην εκπαίδευση, στο επάγγελμα και στο βιοτικό επίπεδο, σε έναν υψηλό βαθμό. Επιπλέον, πρέπει να χαρακτηρίζεται από την αμοιβαία αποδοχή ως προς τη γλώσσα, τις θρησκευτικές πεποιθήσεις και τα έθιμα.
 - Στην πλήρη ενσωμάτωση, η καθημερινή συμπεριφορά όλων των ομάδων πρέπει να χαρακτηρίζεται από ενεργές προσπάθειες να κατανοεί η μία την άλλη και να επιτυγχάνεται η σύνθεση.

Με τον καθορισμό το περιεχομένου της ενσωμάτωσης κατ' αυτό τον τρόπο, τότε:

- β) μπορούν να μετρηθούν οι πραγματικές προσπάθειες για την ενσωμάτωση ή η άρνηση για ενσωμάτωση.
- Λαμβάνονται κρατικά μέτρα ή γίνονται αποδεκτές προσφορές για την αφαίρεση κοινωνικοοικονομικών διαφορών, π.χ. στο σχολείο, στην εργασία και στη δημόσια ζωή;
 - Υπάρχουν συνειδητές ή αυθόρμητες επιθέσεις (ή αμυντικές αντιδράσεις) απέναντι στην προσωπική ταυτότητα, στις καθημερινές σχέσεις; Σε ποιο βαθμό παρουσιάζονται μεμονωμένες προσπάθειες σε αυτό το πλαίσιο;

1.2 θέματα της ολοκλήρωσης

- α) Εφόσον ο καθένας θέλει να ζήσει σε ένα ενιαίο εθνικό κράτος, στο οποίο όλες οι εθνικές, γλωσσικές και θρησκευτικές ομάδες έχουν τα ίδια δικαιώματα και ευκαιρίες πραγμάτωσης, και εάν υποθέσουμε ότι μια κοινωνία πολιτών πρέπει να λάβει όλα απαραίτητα κοινωνικά μέτρα και μέτρα πρόνοιας – και για τις μειονότητες – τότε:
- β) το έθνος κράτος και η κοινωνία των πολιτών πρέπει επίσης να είναι αντικείμενο ή κινητήριος δύναμη της ενσωμάτωσης.
- γ) Καθώς, όμως, η ενσωμάτωση προϋποθέτει διωποκειμενική, διαπροσωπική συμπεριφορά, πρέπει πάντα να θεωρείται μέσω μιας σχέσης υποκειμένου-αντικειμένου, κατά την οποία κάθε άτομο είναι και υποκείμενο και αντικείμενο της ενσωμάτωσης.

1.3 Νομικά μέτρα ή όργανα των πολιτικών ενσωμάτωσης που θα έπρεπε να αντισταθμίζουν τον πολιτικό τεμαχισμό της κοινωνίας, οδηγούν όμως σε τεμαχισμό.

- Διευκολύνσεις για τη χορήγηση της βουλγαρικής υπηκοότητας στα πρόσωπα βουλγαρικής προέλευσης (βλ. TS 202/1)

- Ο χωρισμός κράτους και θρησκευτικών ιδρυμάτων, καθώς και η συνταγματική προτίμηση για την ανατολική ορθοδοξία (βλ. TS 202/2)
- Η απαγόρευση εθνικών, θρησκευτικών και φυλετικών πολιτικών κομμάτων μέσα σε έναν δεδηλωμένο πολιτικό πλουραλισμό (βλ. TS 202/3)
- Κανονισμοί για τις πολιτικές δραστηριότητες των ενώσεων και των οργανώσεων (βλ. TS 202/4)
- Επίσημη και πραγματική ολοκλήρωση αντί της αφομοίωσης (ψευδο)-μειονοτήτων, με το οποίο εννοούνται α) ομάδες που διαφέρουν από την πλειοψηφία εθνικά ή γλωσσικά αλλά που δεν παρουσιάζουν καμία κοινωνική διαφορά, β) εθνικές, γλωσσικές, θρησκευτικές ομάδες που είναι οι ίδιες αποτελούν πλειοψηφίες σε ορισμένες περιοχές ενός εθνικού κράτους.

Νομικά, το βουλγαρικό σύνταγμα του 1991 δεν περιέχει κανένα εμπόδιο για την ενσωμάτωση. Τα προβλήματα ήταν και είναι ιστορικής, κοινωνικής και οικονομικής φύσης και είναι μερικώς μόνο ελέγξιμα μέσω του εθνικού κράτους.

2. Το πρόβλημα της κοινωνικής ταξινόμησης

Σχεδόν με όλους τους βαλκανικούς λαούς είναι μερικές φορές δύσκολο να γίνει ακριβής διαφοροποίηση μεταξύ των μειονοτήτων και των πλειοψηφιών, ιδιαίτερα καθώς υπάρχουν εν μέρει σημαντικές διαφορές μεταξύ

- α) τον αισθητό αυτο-προσδιορισμό των ατόμων και
- β) τα εξωτερικά εφαρμοζόμενα κριτήρια για την ταξινόμηση μιας συγκεκριμένης ομάδας.

Κατά συνέπεια, 86%-95% του πληθυσμού αισθάνεται ότι ανήκει σε μια ορισμένη ομάδα λόγω του επωνύμου ή της θρησκευτικής πεποίθησής τους, αλλά η επιβεβαίωση αυτών των συναισθημάτων μέσω άλλων ατόμων εξωτερικά, βρίσκεται μόνο στο επίπεδο περίπου του 65%-74%. Ως προς τη γλώσσα, ο αισθητός αυτο-προσδιορισμός και οι εξωτερικές αξίες συμπίπτουν ουσιαστικά κατά 85%-86%. Αυτό σημαίνει ότι ο προσδιορισμός ή η ταξινόμηση είναι δυνατός με λιγότερους κινδύνους μέσω αυτού του χαρακτηριστικού.

Ο ατομικός προσδιορισμός με ανθρώπους ή το κράτος κυμαίνεται αρκετά μεταξύ 65% και 86% ολόκληρου του πληθυσμού, έτσι ώστε η εξωτερική ταξινόμηση να είναι μόνο δυνατή με μια βεβαιότητα της τάξης του 60%-85%. Το διάγραμμα Gs 202/1 παρουσιάζει διάφορους αριθμούς για τις βουλγαρικές μειονότητες, ανάλογα με το ποια οργάνωση πραγματοποίησε τις έρευνες. Οι μεγάλες διακυμάνσεις με τους Roma μπορούν να εξηγηθούν μέσω των τριών σημαντικότερων χαρακτηριστικών του εσωτερικού και εξωτερικού προσδιορισμού. Κατά συνέπεια, το όνομα, η θρησκευτική πίστη και η γλώσσα - ακόμη και μεταξύ πολλών Roma - καθορίζονται εξίσου και αναγνωρίζονται ως «Roma-Βούλγαρος» ή/και «Roma-Τούρκος», ενώ οι Βούλγαροι και οι Τούρκοι τους ταξινομούν συνήθως σαφώς ως «τσιγγάνους». Ο χάρτης Cs 202/1 δίνει μια επισκόπηση της γεωγραφικής κατανομής συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων στη Βουλγαρία. Ο χάρτης Cs 202/2 καταδεικνύει ότι υπάρχει διαχωρισμός των Roma, μέσω πολυάριθμων σχολείων στα οποία το μερίδιο των μαθητών Roma είναι υψηλότερο από 50%.

2.1 Διάφοροι βαθμοί αυτονομίας

Ο πίνακας Gs 202/2 δείχνει ότι οι Τούρκοι μπορούν να διαφοροποιηθούν σαφώς από τους Βουλγάρους μέσω του ονόματος, της γλώσσας, της θρησκευτικής πεποίθησης και της εθνότητας. Μόνο με την εθνικότητα υπάρχει μια αμφίθυμη σχέση με το βουλγαρικό κράτος, δηλ. τυπικά, νομικά, υπάρχει υπηκοότητα, εντούτοις πραγματικά η ταυτοποίηση με αυτή είναι αβέβαια – το εθνικό τους κράτος, κυριολεκτικά-εθνικά, είναι Τουρκία.

Με τους Roma, όσον αφορά στο όνομα, τη γλώσσα και την εθνότητα, υπάρχουν στοιχεία που είναι συγχρόνως και δικά τους και βουλγαρικά – χριστιανικά-ορθόδοξος και ισλαμικά. Δική τους εθνικότητα, πραγματική, μόλις και μετά βίας έχει αναπτυχθεί.

Όσον αφορά του μουσουλμάνους βουλγαρικής καταγωγής (Romaks), οι ιδιομορφίες είναι ομοίως αμφίρροπες, όπως και στην περίπτωση των Roma. Εντούτοις, δεδομένου ότι αυτή η ομάδα αποτελείται από μόνο περίπου 100.000 κατοίκους, υπάρχει μέγιστη πιθανότητα ενσωμάτωσης σε αυτή την περίπτωση.

3. Η διαφορά μεταξύ της επιθυμίας για την ενσωμάτωση και της πραγματικότητας

- Ο κόσμος της εργασίας θα ήταν ένα ιδανικό πεδίο για την ενσωμάτωση. Αλλά χαρακτηρίζεται από έλλειψη θέσεων εργασίας που επιτρέπουν κατάλληλο βιοτικό επίπεδο, καθώς και από παραδοσιακούς ιεραρχικούς τρόπους σκέψης.
- Η εκπαίδευση θα μπορούσε να επιτύχει μια συγχώνευση των διανοητικών οριζόντων. Στην πραγματικότητα εξασφαλίζει ότι οι ιδιαίτερα «αλήθειες» του καθενός συνεχίζουν και διαιωνίζονται.
- Η καθημερινή συνάντηση με μέλη διαφορετικών κοινωνικών ομάδων απαιτεί πραγματικά ένα αμοιβαίο «πέρασμα των πολιτισμικών συνόρων». Στην πραγματικότητα, η καθημερινή ύπαρξη μεταξύ των διάφορων ομάδων στον πληθυσμό χαρακτηρίζεται μάλλον από διαχωρισμό.

4. Παράγοντες που εμποδίζουν την ενσωμάτωση

4.1 Φτώχεια και ανεργία

Η Βουλγαρία είναι μια από τις φτωχότερες χώρες στην Ευρώπη. Περίπου 22% του πληθυσμού ζει κάτω από το όριο της φτώχειας. Από αυτούς φτωχότεροι είναι οι Roma - περίπου 84% των Roma έχουν μόνο ένα ευρώ την ημέρα –ή λιγότερο– στη διάθεσή τους. Αυτή η ακραία ένδεια μειώνει οποιαδήποτε πιθανότητα αυτόματης ενσωμάτωσης στο ελάχιστο. (βλ. διάγραμμα Gs 202/3)

Μια αιτία της φτώχειας είναι το υψηλό ποσοστό ανεργίας, ιδιαίτερα ανάμεσα στους Roma (35%-50%) και την τουρκική μειονότητα (25%-35%). Η πλειοψηφία των ανέργων ζει στα μέρη της χώρας που έχουν περισσότερο αγροτικά χαρακτηριστικά. Στη Σόφια, αφετέρου, η ανεργία βρίσκεται στο 3% - 4%, ενώ ο μέσος όρος για τη χώρα είναι περίπου 11%.

4.2 Έλλειψη εκπαίδευσης μεταξύ των μειονοτήτων

Η παρακολούθηση του σχολείου στη Βουλγαρία είναι υποχρεωτική από την ηλικία των έξι/επτά ετών μέχρι την ηλικία των δεκαέξι ετών. Η φάση I της βασικής εκπαίδευσης (στάδιο στοιχειώδους εκπαίδευσης) περιλαμβάνει τις τάξεις 1 έως 4 του δημοτικού σχολείου, και διαρκεί ως την ηλικία των δέκα/ένδεκα. Η φάση II είναι προπαρασκευαστική (στάδιο προ-δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης) και πραγματοποιείται στις τάξεις 5 έως 7/8 του δημοτικού σχολείου και οδηγεί στο πιστοποιητικό ολοκλήρωσης της βασικής εκπαίδευσης. Από το σημείο αυτό και έπειτα, ένας μαθητής πηγαίνει σε ένα από τα διάφορα δευτεροβάθμια σχολεία, όπως ένα επαγγελματικό, ενιαίο, εξειδικευμένο ή επαγγελματικό-τεχνικό δευτεροβάθμιο σχολείο. Με εξαίρεση το επαγγελματικό δευτεροβάθμιο σχολείο, τα σχολεία αυτά παρέχουν εκπαίδευση μετά από την υποχρεωτική ηλικία μέχρι την απόκτηση ειδικών τίτλων σπουδών ή/και πιστοποιητικών στις τάξεις 8/9 έως 10. Ο υψηλότερος τίτλος σπουδών στο δευτεροβάθμιο επίπεδο II, το δίπλωμα ολοκλήρωσης της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, λαμβάνεται στις τάξεις 12 ή 13.

Οι εκπαιδευτικές διαφορές μεταξύ των διαφόρων ομάδων του πληθυσμού είναι χαρακτηριστικές και γνωστές (βλ. διάγραμμα Gs 202/4). Έτσι, 55% των μαθητών της τουρκικής μειονότητας σε οποιοδήποτε έτος κατέχουν μόνο το πιστοποιητικό ολοκλήρωσης της βασικής εκπαίδευσης. Εντούτοις, περίπου 27% των αποφοίτων ενός έτους λαμβάνουν δίπλωμα ολοκλήρωσης της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, αλλά μόνο 3% ολοκληρώνουν κύκλο μαθημάτων πανεπιστημιακού τίτλου και περίπου 5% παραμένουν αναλφάβητοι.

Στην περίπτωση των μαθητών Roma, μόνο περίπου 65% έχουν βασική εκπαίδευση στο δημοτικό σχολείο, από τους οποίους μόνο 45% ενός έτους λαμβάνουν πιστοποιητικό ολοκλήρωσης της βασικής εκπαίδευσης στην τάξη 7 ή 8, περίπου 18% λαμβάνει δίπλωμα ολοκλήρωσης της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, αλλά μόνο 1% ολοκληρώνουν σπουδές στο πανεπιστήμιο, ενώ το ποσοστό αναλφαριθμητισμού βρίσκεται περίπου στο 13%.

Στην περίπτωση των Βουλγάρων, περίπου 22% σε οποιοδήποτε έτος έχουν το πιστοποιητικό ολοκλήρωσης της βασικής εκπαίδευσης, αλλά περίπου το 54% καταφέρνουν να πάρουν το πλήρες δίπλωμα ολοκλήρωσης της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και περίπου 22% παίρνουν πανεπιστημιακούς τίτλους σπουδών, ενώ το ποσοστό αναλφαβητισμού βρίσκεται μεταξύ 1% και 2%.

Ιδιαίτερα στην κορυφή της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης υπάρχουν τεράστιες δυνατότητες για ενσωμάτωση, αλλά επειδή οι γονείς στερούνται της χρηματικής δυνατότητας και τηρούν επιφυλακτική στάση απέναντι στη σχολική εκπαίδευση, τίθενται περαιτέρω εκπαιδευτικά εμπόδια στην πορεία προς την ένταξη στην κοινωνία της πλειοψηφίας.

Η έλλειψη ενσωμάτωσης οδηγεί σε πραγματικό διαχωρισμό στα σχολεία. Η πλειοψηφία των μαθητών τουρκικής καταγωγής συγκεντρώνεται σε 120 δημοτικά σχολεία και 34 δευτεροβάθμια σχολεία. Τα παιδιά των Roma συγκεντρώνονται σε 350 δημοτικά σχολεία αλλά μόνο 17 δευτεροβάθμια σχολεία (διάγραμμα Gs 202/5). Περισσότερο από 85% του σχολικού πληθυσμού στα «ιδρύματα» (σχολεία για τους διανοητικά ανάπηρους, ορφανοτροφεία, σχολεία φυλακών κ.λπ.) αποτελείται από Roma.

Επίσης, ένα σημαντικό εκπαιδευτικό χάσμα μπορεί να παρατηρηθεί μεταξύ των Τούρκων και των Roma, αφενός και του βουλγαρικού πληθυσμού αφετέρου, ενώ δεν υπάρχει σχεδόν καμία διαφορά μεταξύ Πομάκων και Βουλγάρων στην εκπαίδευση ή στην κατανομή της εργασίας.

4.3 Κοινωνική απομάκρυνση στην καθημερινή συμπεριφορά μεταξύ των ομάδων του πληθυσμού

Ο πίνακας Gs 202/6 παρουσιάζει ότι υπάρχουν ποικίλοι βαθμοί αμοιβαίας απέχθειας μεταξύ συγκεκριμένων ομάδων του πληθυσμού της Βουλγαρίας.

Για παράδειγμα, περίπου 77% των Βουλγάρων δεν σύναπτε γάμο με σύντροφο από τη φυλή Roma. Οι Τούρκοι έχουν παρόμοια αποστροφή για τους Roma. Εντούτοις, μόνο το 54% είναι ενάντια στο γάμο μεταξύ Βουλγάρων και Τούρκων, και το 48% των Τούρκων θα παντρευόταν άτομο βουλγαρικής καταγωγής.

Το 86% των Roma λένε «ναι» σε μια φιλία μεταξύ Βουλγάρων και Roma, αλλά αντίστοιχα μόνο το 74% των Βουλγάρων. Η κοινωνική απομάκρυνση μεταξύ Τούρκων και Roma σχετικά με τη φιλία είναι επίσης μεγαλύτερη από ό,τι μεταξύ Βουλγάρων και Τούρκων.

Παρόμοια αντιπάθεια έρχεται επίσης στο φως στο ζήτημα σχετικά με το εάν κάποιος θέλει να έχει τους Roma για γείτονες ή όχι.

Σε όλες τις περιπτώσεις, οι Roma αισθάνονται λιγότερη αντιπάθεια προς Βουλγάρους και Τούρκους, από ό,τι ισχύει στην αντίστροφη περίπτωση. Είναι προφανές ότι όσο μεγαλύτερη η κοινωνική απομάκρυνση μεταξύ Βουλγάρων και Τούρκων, αφενός, και των Roma αφετέρου, τόσο πιθανότερες είναι αντίστοιχες αμυντικές αντιδράσεις στην καθημερινή ζωή. Στην περίπτωση των δημοτικών κατοικιών, αυτό έχει οδηγήσει στο σχηματισμό των αντίστοιχων γκέτο.

Από τη δεκαετία του '80, η τότε κομμουνιστική κυβέρνηση επιδίωξε βίαια να εκβουλγαρίσει τους κατοίκους τουρκικής καταγωγής στη χώρα, γεγονός το οποίο οδήγησε στη μετανάστευση περίπου 350.000 ανθρώπων προς την Τουρκία. Μετά από την κατάρρευση του κομμουνισμού, όμως, τα θεσπισθέντα μέτρα ανακλήθηκαν, γεγονός το οποίο, συνδυασμένο με την προσέγγιση της Βουλγαρίας με την ΕΕ, έχει φέρει χιλιάδες Τούρκους πίσω στη Βουλγαρία, ή έχει οδηγήσει πολλούς στη στην απόκτηση διπλής υπηκοότητας.

5. Μελλοντικές προοπτικές

Η ένταξη της τουρκικής μειονότητας στη βουλγαρική κοινωνία θα συνεχιστεί πιθανώς μέσω των δικών της φορέων στο πλαίσιο ήδη υπάρχοντων κρατικών θεσμών, ή νέων επίσημων οργάνων που συνίστανται για να προστατεύσουν τις μειονοτικές ομάδες. Είναι ωστόσο δύσκολο να μιλήσει κανείς για μια πλήρη ενσωμάτωση, δεδομένου ότι οι Τούρκοι σε ορισμένες περιοχές της Βουλγαρίας αποτελούν πλειοψηφία και

έχουν εκεί πολιτικό και πολιτισμικό βάρος που οδηγεί σε αυτόνομα αυτο-αισθήματα υπό ορισμένες συνθήκες.

Η ενσωμάτωση των Roma είναι αρκετά δυσκολότερη. Η έλλειψη εκπαιδευτικών προσόντων, η ανεργία και η περιθωριοποίηση ενός μεγάλου τμήματος αυτού του πληθυσμού αξιοποιούνται για πολιτικούς σκοπούς, μια κατάσταση που γίνεται χειρότερη αυτή τη στιγμή από τις εθνικιστικές τάσεις μερικών κοινωνικών ομάδων του βουλγαρικού λαού ενάντια στους Roma (και ενάντια στους Τούρκους, επίσης). Η αναγγελθείσα κρατική πολιτική για την ενσωμάτωση των Roma και των Τούρκων περιγράφεται από τα μέλη του Κοινοβουλίου που εκπροσωπούν αυτές τις τάσεις ως «απεθνοποίηση» του κράτους. Πράγματι, περίπου το 38% του βουλγαρικού πληθυσμού θέλει να λυθούν τα προβλήματα μέσω της εθνοτικής μετανάστευσης. Όπως παρουσιάζει ο πίνακας Gs 202/7, ένα τρίτο των Βουλγάρων δεν θέλει ούτε καν να θαφτεί σε ένα νεκροταφείο δίπλα σε έναν Roma.

Η σχετικά μικρή ομάδα μουσουλμάνων βουλγαρικής προέλευσης έχει ενσωματωθεί από καιρό και είναι δύσκολο να διαφοροποιηθεί από τη βουλγαρική πλειοψηφία. Με τον καιρό, πιθανώς βαθμιαία θα συγχωνευθεί με την κοινωνία της πλειοψηφίας, καθώς οι θρησκευτικές διαφορές πάντα διαδραματίζουν μικρότερο ρόλο στη Βουλγαρία.

Πολλές δυσκολίες που έχει ακόμα σήμερα η Βουλγαρία στην πορεία της προς το να γίνει ένα «εθνικό κράτος» με το μέγιστο δυνατό βαθμό εθνικής «ομοιογένειας», θα χάσουν τη σημασία τους όταν η Βουλγαρία προσχωρεί στην ΕΕ και γίνει η ίδια τμήμα μιας πολυεθνικής και πολυπολιτισμικής ένωσης. Εντούτοις, τα προβλήματα της κοινωνικής και οικονομικής απόστασης μεταξύ των ομάδων του πληθυσμού θα αλλάξουν προς το θετικότερο μόνο όταν βελτιωθεί η οικονομική κατάσταση της χώρας και ικανοποιητικά χρηματικά ποσά είναι διαθέσιμα για επενδύσεις σε όλα τα επίπεδα εκπαίδευσης.

Μετάφραση από την αγγλική εκδοχή του κειμένου: *Μαρία Ντογραματζή*

Πηγές και βιβλιογραφία

- NSI (www.nsi.bg)
- The World Factbook of CIA, 2005
- D. Denkov, Vidinsky, Stanoeva: Romaschools in Bulgaria, 2001 (2005)
- Dr. Đorđević: Romas&Others, Other&Romas. Social Distance, 2004
- И. Карахасан-Чънър, Етническите малцинства в България, София, 2005

Τα διαγράμματα, οι πίνακες και οι χάρτες που αναφέρονται στο κείμενο βρίσκονται στη Συλλογή Υλικού για το Θέμα 2 του Δικτύου COMCULT.